

APIE ESAMOJO LAIKO FORMAS *kerpu* || *kirpu*

Grupės lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių pagrindinėse formose prieš *l, r, m, n, j* kaitaliojasi šaknies balsis: esamasis laikas yra išlaikęs senesnįjį *e*, bendratis ir būtasis kartinis laikas turi *i(y, j)*. Plačiai vartojamų tokių veiksmažodžių literatūrinėje kalboje yra tik tai keliolika, kurių didesnė pusė turi atitikmenis su analogiška balsių kaita ir latvių kalboje, plg.: *tīlpti, telpù, tilpaũ* – la. *(sa)tīlpt, (sa)tēlpu, (sa)tilpu*; *vīlkti, velkù, vilkaũ* – la. *vīlkt, vēlku, vilku*; *kiŗpti, kerpù, kirpaũ* – la. *cīrpt, cēŗpu, cīrpu*; *kiŗsti, kertù, kirtaũ* – la. *cīrst, cēŗtu, cīrtu*; *pīŗkti, perkù, pirkaũ* – la. *pīŗkt, pēŗku, pīŗku*; *pīŗsti, peršù, piršaũ*; *sīŗgti, sergù, sirgaũ* – la. *sīŗgt (sīŗgt), sēŗgu, sīŗgu (sīŗgu)*; *vīrti, vērdu, viriaũ*; *kiŗšti, kemšù, kimšaũ*; *kriŗsti, kremtù, krimtaũ* – la. *kriŗst, krēmtu, krimtu*; *giŗti, genù, giniaũ* – la. *dzit, dzeņu, dzinu*; *līsti (< *liŗsti), lendù, lindaũ* – la. *līst, liedu, līdu*; *miŗti, menù, miŗtaũ*; *riŗkti, renkù, rinkaũ*; *sliŗkti, slenkù, slinkaũ*; *triŗkti, trenkù, trinkaũ*; *vīyti, vejù, vijaũ*¹.

Lietuvių kalbos rašytiniai paminklai rodo, kad minėtų veiksmažodžių esamojo laiko formos ir jų vediniai seniau atskirose tarmėse greta šakninio *e* dar turėjo ir balsį *i*. Pastarojo tipo formų pasitaiko K. Širvydo „Punktuose sakymų“ ir ypač nemažai jo žodyne², plg.:

kirpu SD³ 426, *nukirpu* SD³ 464, *perkirpu* SD³ 390, *kirpuncio* SP II 252 (greta: *kierpu* SD¹ 176, *perkierpu* SD¹ 159);

perkirtu SD³ 384 (greta: *perkiertu* SD¹ 141, 145, 159, SD³ 355, *prikiertu* SD¹ 147, SD³ 361);

pirku SD¹ 68, SD³ 142, 495, *iŗsipirku* SD³ 263, *iŗipirku* „išsipirku“ SD³ 481, *perpirku* SD¹ 143, *pripirku* SD³ 362, *pirka* „perka“ SP I 366, 367, 369, II 5, 27, 28, *pirkamas* SD¹ 68, SD³ 142, *pirkamu* SP II 204;

pirŗu „perŗu“ SD¹ 30, 88, 154, SD³ 58;

¹ Pateikti visi tos rūšies veiksmažodžiai, kurie yra „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (Vilnius, 1954).

² Renkant iš šio žodyno pavyzdžius, naudotasi K. Pakalkos sudarytu „Konstantino Širvydo žodyno „Dictionarium trium linguarum“ lietuviškų žodžių registru“ (LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1964, mašinraštis).

vžgimu SD¹ 90 (greta: *gema*³ SP I 22);

wiiu SD¹ 37, 77, *pawiiu* SD¹ 134 (greta: *weiu* SD¹ 128, 163, SD³ 72, 399).

Viena kita to tipo esamojo laiko forma pasitaiko ir M. Daukšos „Postilėje“: *pírka* 109₇, *népirka* 383₁.

Dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse, paplitusiose Lietuvos teritorijoje, tokių esamojo laiko formų nepastebėta, tačiau jos girdėtos Zietelos (Baltarusijos TSR) šnektoje, plg.: *kiřpa*, *piřka*; *gima* „gimsta“, *kriřta*; *liřda*, *riřka*, *sliřka*⁴.

Balsių *i* ir *e* kaitaliojimas analogiškose esamojo laiko formose nesvetimas ir latvių kalbai, plg. greta aukščiau minėtų formų *cēřpu*, *cēřtu*, *pēřku* ir kt. taip pat pasitaikančias tarmėse formas: *cirpu*, *cirtu*, *pirku*⁵.

F. Špechtas, atkreipęs dėmesį į K. Sirvydo raštų esamojo laiko formas tipo *kirpa*, pridūrė, kad į šių pirminių veiksmažodžių esamąjį laiką yra perkeltas būtojo kartinio laiko kamienas⁶. Kad tam tikrų veiksmažodžių esamojo laiko šaknies vokalizmas atskirose tarmėse gali būti derinamas prie būtojo kartinio laiko ar bendratis vokalizmo, patvirtina dar ir tokios Zietelos šnektoje pasitaikančios formos: *brida* „brenda“, *lija* „lyja“, *lika* „lieka“, *vógia* „vagia“⁷. Vadinasi, ir *kiřpti* – *keřpa* – *kiřpo* → *kiřpti* – *kiřpa* – *kiřpo*. Tokiu būdu atsirado ir latvių *cirpu*.

Aprašytosios formos ne tik rodo lietuvių ir latvių kalbų vieną bendrą ypatybę, kuri skirtingu laiku pasireiškia atskirose tų kalbų tarmėse, – jos verčia kiek kitaip ar bent atsargiau žiūrėti ir į kai kuriuos kitus senųjų raštų faktus.

Kartu su K. Sirvydo raštų formomis *pimpe* SD¹ 17, *byndras* SP I 27, kuriomis iliustruojama šio autoriaus tarmės fonetinė ypatybė (mišriųjų dvigarsių *em*, *en* virtimas dvigarsiais *im*, *in*), paprastai duodamos ir tokios formos: *apfikimβu* SD³ 237, *ažukimβu* SD³ 533, *perkimβu* SD³ 380, (esam. 1. 3 asm.) *ažukimβa* SP I 256, *prikimβa* SD³ 198 (2x); *apkrimtu* SD¹ 100, 111 (2x), SD³ 258, *iβkrimtu* SD³ 496, *nukrimtu* SD³ 455, *perkrimtu* SD³ 350, 351, (esam. 1. 3 asm.) *krimta* SP I 160, 381, *krimtamas* SP I 302; *iβlindu* SD¹ 201, *palindu* SD³ 309, (esam. 1. 3 asm.) *linda* SP II 9; *rinku* SD¹ 166, SD³ 36, *atrinku* SD³ 303, *iβrinku* SD¹ 100, 199, *parinku* SD¹ 157, SD³ 327, *fusirinku* SD¹ 112, 168, (esam. 1. 3 asm.) *aprinka* SP I 325, *ne rinka* SP II 43, *fusirinka* SP I 307—8; *nuslinka* „nuslenka“ SD³ 17. Tačiau pastarųjų esamojo laiko formų šaknies balsis *i* gali būti atsiradęs dėl tų pačių morfologinių priežasčių, kaip

³ Forma *gema* „gimsta“ neretai pasitaiko ir dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse (LKŽ III 312).

⁴ Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 338.

⁵ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, 727 tt.; K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca, III, redigējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, Rīgā, 1927–1929, 224; J. Endzelīns un E. Hauzenberga, Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai, I, Rīgā, 1934–1938, 273, 274.

⁶ Šyrwids Punktay sakimu (Punktų kazań), Teil I: 1629, Teil II: 1644, mit kurzer grammatischer Einleitung herausgegeben von Dr. Franz Specht, Göttingen, 1929, 39*.

⁷ Z. Zinkevičius, ten pat.

ir aukščiau minėtų formų *kirpu*, *pirku* (*riñkti* – *reñka* – *riñko* → *riñkti* – *riñka* – *riñko*). Dabartinėse rytų aukštaičių tarmėse, kuriose mišrieji dvigarsiai *em*, *en* pagal fonetinį dėsnį verčiami *im*, *in*, vartojamos tiktai formos *kemšù*, *kremtù*, *lendù*, *renkù*, *slenkù*. Tokio tipo formą randame ir K. Sirvydo „Punktų sakymų“ II dalyje: *prirenkamia* „prirenkame“ 172.

О ФОРМАХ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ *kerpu* || *kirpu*

Резюме

В некоторых древнеписьменных памятниках литовского языка — у К. Сирвидаса, М. Даукши — наряду с формами настоящего времени типа *kerpu* „стригу“ встречаются и формы типа *kirpu*. Из числа современных говоров литовского языка формы типа *kirpu* употребляются только в Зетельском (БССР, Дятловский р-он). Данное явление характерно также и для латышского языка, ср. *ceŗpu* „стригу“ и диал. *ciŗpu*. Оно объясняется унифицированием вокализма корня во всех основных формах некоторых глаголов, ср. *kiŗpti* „стричь“ — *kerpù* „стригу“ — *kirpai* — „я стриг“ → *kiŗpti* — *kirpù* — *kirpai*.

На основе вышеупомянутых параллелей (*kerpu* || *kirpu*) можно предполагать, что и формы К. Сирвидаса *krimta* „он грызёт“, *linda* „он лезет“, *rinku* „собираю“ и др., употребляемые вместо *kremta*, *lenda*, *renku*, являются результатом не фонетического (как, скажем, *pimpe* от *pempè* „чибис“), а морфологического изменения: *riñkti* „собирает“ — *reñka* „собирает“ — *riñko* „он собирал“ → *riñkti* — *riñka* — *riñko*. В настоящее время в восточноаукштайтских говорах, в которых дифтонгические сочетания *em*, *en* из-за фонетических причин закономерно превращаются в *im*, *in*, употребляются формы настоящего времени *kreĩnta*, *leĩnda*, *reĩnka*. Одну форму данного типа находим и у К. Сирвидаса (*prirenkamia* „набираем“ SP II 172).